

OĞUZ-NAMELERİN ŞİİRSEL YAPISI VE EMSAL-İ MUHAMMED ALİ EL-YAZISI

Poetic Structure of Oghuzname and Manuscript of Emsal-i-Mahammad Ali

Efzeleddin ASKER*

Öz: “Emsal-i Muhammed Ali” veya “Mecmeül-emsal-i Muhammed Ali” adlandırılan Oğuz-name nüshası XVI. Yüzyıl sonu XVII. Yüzyıl başlarında Anadolu’da yazıya aktarılmıştır. El-yazısı, atasözlerinden ve özdeyişlerden ibarettir. Bunlar nüshada Arap alfabesi sırasıyla dizilmiştir. Destan şeklinde olan Oğuz-nameler dışında nasihat konulu Oğuz-nameler de mevcuttu. Her iki türden olan Oğuz-nameler, ritimli-sentaktik paralelizme dayanılarak kurulmuştur. Kaynaklarda bu şiir şekli ozan-ozon-ozmak adlandırılıyor. “Emsal-i Muhammed Ali”yi tertip eden kişi, ritimli sentaktik paralelizmin yapı öğelerini parçalayarak metni Arap alfabesi sırasına uygun olarak düzenlemiştir.

Anahtar kelimeler: “Emsal-i Muhammed Ali”, Ozmak, Dede Korkut, Ali-zade

Abstract: It is known that the Oghuzname manuscript called “Emsal-i Mahammad Ali” or “Mejmeul-emsal-i Mahammad Ali” was copied at the of 16 and begining of 17-th century In Anatolia. The manuscript includes proverbs, which were lined up in the manuscript in succession in Arabic alphabet. Apart from the Oghuzname,in the form of epos there were didactic Oghuzname. The Oghuzname of the both types were constructed resting uponrhythmical-syntactic paralelism. This poem was called ozan-ozon-ozmak in the sources. The person who drawn up “Emsal-i Mahammad Ali” lined up the text in strict conformity with the Arabic alphabet’s row, breaking down the rhythmic-syntactic paralelism.

Keywords: “Amsali-Mahammadali”, Topkapi Oghuzname, proverb, Dada Gorgud, Ali-zade

* Yrd.Doç.Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Türk Halkları Folkloru Bölümünün Başkanı, efzeleddinesger@gmail.com

GİRİŞ

1987 yılında Bakü'de “Oğuz-name” başlıklı bir kitap yayınlandı. Kitabı, dilbilimci Samet Ali-zade St. Petersburg Üniversitesi Doğubilim Fakültesi Kütüphanesinde muhafaza edilen, üzerine “Emsal-i Muhammed Ali” ve “Mecme’ül emsal-i Muhammed Ali” sözleri yazılmış olan el yazısına dayanarak yayına hazırlamıştır. Muhammed Ali, müstensihin ismidir. Yayımlanan kitap önsöz, açıklama ve sözlükten ibaretti. Kitabı bastıran S. Ali-zade, eserin el yazısındaki nüshaya ebcetle düşürülmüş tarihe dayanarak onun 16. yy. sonu ve ya 17. yy. başlangıcına ait eski bir el yazısından aktarıldığı kanaatine varmıştır (Oğuz-name, 1987: 4).

Bu nüshanın yazıldığı yer, istinsah tarihi ve müstensih hakkında el yazısında birkaç not bulunmaktadır. Bu notlar yayıncının da vurguladığı gibi Anadolu Türkçesindedir (Oğuz-name, 1987: 5). El-yazısının Anadolu'da yazıya alındığı varsayılabilir. Atasözlerinden oluşan el-yazısının “Oğuz-name” adlandırılması S. Ali-zade'nin subjektif yaklaşımını ifade etmemektedir; zira el-yazısında Farsça olarak: “Bu, Oğuz-name kitabıdır” kaydı düşülmüştür (Oğuz-name, 1987: 3). El-yazısı genellikle atasözlerinden oluşmaktadır. Ayrıca S. Ali-zade'nin belirttiği gibi kaynakta başka türlü deyimler de bulunmaktadır. Atasözleri, ortaçağ geleneklerine uygun biçimde Arap alfabe sırasına göre düzenlenmiş. Burada yer alan atasözlerinin bazıları “Dede Korkut” destanlarında, “Atasözü” adıyla bilinen el-yazısında ve Topkapı Oğuz-namesi olarak bilinen metinde de görülmektedir. Ayrıca bu el-yazısının dil özellikleri de diğer Oğuz-nameler'in dil özelliklerine benzemektedir.

S. Ali-zade, yayına hazırladığı el-yazısının diğer Oğuz-nameler'den daha eski olduğunu varsayarak şunları yazmaktadır: “Edebî-tarihî varislik bağı açısından “Oğuz-name”nin (yazarın yayına hazırladığı el-yazısı kastediliyor–E.A.) Yazıcıoğlu'nun eserinden (Topkapı Oğuz-namesi'nden–E.A.), Dits'in yayınladığı örneklerin alındığı derlemeden (“Ata sözü”nden–E.A.), hatta “Dede Korkut Kitabı”nın el-yazısı nüshalarından daha eski olması gerekir. Çünkü bu kaynaklarda rastladığımız deyim örnekleri bütünü (burada “Oğuz-name”nin) küçük bir parçasıdır” (Oğuz-name, 1987: 8). Anlaşıldığı üzere, S. Ali-zade el-yazısının tarihini belirlerken, yayına hazırladığı nüshada diğer Oğuz-nameler'le mukayesede daha fazla deyim örneği bulunmasına dayanmaktadır. S. Ali-zade konuyu bir kadar da ileri götürerek “Emsal-i Muhammed Ali” derlemesindeki deyimlerin formalite bakımından arkaik olması fikrini savunarak: “Dits'in yayınladığı örneklerin kâtibi ... Bir kadar farklı yol takip etmiştir. “Oğuz-name”deki (o, yayına hazırladığı el yazısını kastediyor–E.A.) paremilere (toplam 25 örnek) yer verirken, düzyazı örneklerini aynen tekrarlayarak bazı eklemeler de yapmış, nazım şeklindeki örneklerin ise şiirsel yapısını değiştirmeye, dil ve üslup bakımından “tamamlamaya” çalışmıştır. Örneğin, “Ata sözünü tutmayin yabana atılır, Ahirette tamu ehline katılır”, “Halayike ton geyürsen kadın olmaz, Çalıyla kahar diken odun olmaz”, “Dövlengece günde (?) toğsan (?) toğan olmaz, Gülbeşeker içinde soğan olmaz” vb. “Oğuz-name”de bu örneklerin ikinci mısraları bulunmamaktadır. Anonim katibin

imitasyona, üslup taklidine yol açarak pematik parodiler oluşturduğu açıkça görülmektedir. Belki de yazarın eline “Oğuz-name”den perakende şekilde yalnızca bazı sayfalar veya tamamen bir başka kaynak aracılığıyla birkaç örnek geçmiştir. Dolayısıyla belirtilen örneklerde “karavaş” kelimesinin yerine “halayık” kelimesinin kullanılması, “künde taksan” ifadesinin “günde doğsan” şeklinde okunarak ele alınan parçada anlaşmazlığa yol açması birer raslantı olarak değerlendirilmemelidir” (Oğuz-name, 1987: 8). Böylece S. Ali-zade “Emsal-i Muhammed Ali” el yazmasını tüm yazılı Oğuz-nameler’in kaynağı olduğunu düşünmektedir. Anılan el-yazısındaki pematikler şekil bakımından ilk örnek olarak kabul ediliyor. Bu nedenle de “Ata sözü”ndeki (aynı zamanda diğer Oğuz-nameler’deki) pematiklerde görülen sentaktik paralelizm, müstensih müdahalesinin bir ürünü olarak nitelendiriliyor.

Konunun bu şekilde ele alınışı Oğuz-nameler’in sözlü veya yazılı yaratıcılık ürünü olmasının kesinleşmemesinden kaynaklanmaktadır.

Oğuz-nameler’in sözlü yaratıcılık ürünü olmasını ve ozanlar tarafından seslendirilmesini bir daha ispatlamaya gerek duymuyoruz. Bu meseleye araştırmacılar tarafından yeterince açıklık getirilmiştir. Buna rağmen birçok araştırma yazılarında Oğuzlar hakkında yazılı şiirsel metinlerin herhangi bir hususu değerlendirilirken sözlü yaratıcılığın kuralları ihmal ediliyor. Bunun sonucunda Oğuzlar hakkında yazılı şiirsel metinlerin sözlü şiirsel yaratıcılığın bir ürünü olmasının belirtilmesi boş itiraftan başka bir şey değildir. Metinbilimcinin el-yazısının ilk ve buradaki pematiklerin arkaik olduğunu belirtmesi, böyle bir yaklaşımın belirgin bir ifadesidir. Aksi takdirde, el yazmasındaki pematikler değerlendirilirken Oğuz-nameler’in “doğal şekli”, yani sözlü gelenekte mevcut olan durumu esas alınıyordu. Bu durumda katibin sözlü geleneğe ne kadar sadık kaldığını veya el-yazısının sözlü geleneği ne ölçüde yansıttığını, ayrıca “pematik parodi” adlandırılan sentaktik paralelizmin ozan yaratıcılığının, veya katip kaleminin ürünü olduğunu görmek mümkün olabilir.

Şunu da belirtelim ki, folklor metninden oluşan el-yazısının “birinciliğini”, bunun diğer el yazmaları için kaynak olduğunu (veya olup-olmadığını) sözlü epik/şiirsel metnin mahiyetinden yola çıkarak açığa kavuşturması mümkündür.

Oğuz-nameler’in şiirsel şekli hakkında elimizde bulunan bilgiler, “Emsal-i Muhammed Ali” derlemesinin nasıl düzenlendiği meselesine açıklık getirmektedir. Bu yüzden de meselenin açıklanmasına Oğuz-nameler’in şiirsel şeklinden başlamayı uygun saymaktayız.

OĞUZ-NAMELER’İN SUNUMU VE ŞİİRSEL YAPISI

Tarihi kaynaklarda Oğuz-nameler’in müzik aleti eşliğinde ve söylenerek seslendirildiği bildiriliyor. Örneğin, Şeyh Süleyman Buhari’nin (XVII. yy.) “Lügat-i Çığatay-i ve Türki-Osmani” eserinde Oğuz Han hakkında destanın “ozan” adlandırılan

“vezinsiz ve nağmesiz bir terane” ile seslendirildiği bildiriliyor (Köprülü F., 1966: 141). A. Nevai'nin “Mizan-ül Evzan” eserinde ozan ezgisi “ozanların ozmağı” adlandırılıyor ve “hiç bir vezne uymuyor” şeklinde nitelendiriliyor (Mollaev, 1974: 73). Budapeşte Akademi Kütüphanesinde muhafaza edilen Çağatayca-Farsça eski bir sözlükte ozan “Oğuz Han ve Kara Han” hikayesini “okuma tarzının adı” olarak veriliyor (Köprülü, 1966: 141). “Emsal-i Muhammed Ali” derlemesinde geçen bir deyimde “ozon demek” deyişimiyle karşılaşıyoruz: “Kim ozon der, kim kışa der, eyle kim yralar” (Oğuz-name, 1987: 52). Burada bahsettiğimiz olaydan söz edildiğini açıkça görüyoruz.

Kaynaklarda ozmak-ozon-ozan varyantları şeklinde ifade edilen terim, yalnızca Oğuz-nameler'in sunumu sırasında okunan ezgiyi değil, aynı zamanda metnin şiirsel şeklini ifade etmiştir. Benzer epik olay, Altay epik geleneğinde “kay”, Kazak epik geleneğinde “jir” olarak geçiyor. Terimin sesteşliği epik olayın senkretik doğasından kaynaklanıyor.

Ozmağ şiir şeklini V. M. Jirmunski “hecelerin nispi serbestliğiyle ritimlisentaktik paralelizm” adlandırarak bunun eski Türk epik şiirinin temelinde durduğunu gösteriyor (Jirmunskiy V. M., 1974: 632). Buna rağmen, müellif, ritimli sentaktik paralelizmi “Dede Korkut” destanlarının soylama kısmıyla sınırlandırıyor. Dede Korkut Oğuz-namelerinde sentaktik paralelizmin sınırları tartışmalı olsa da, destanların metninde düzyazı kısımlarının varlığı inkar olunmaz bir gerçek. Bu nedenle de V.M.Jirmunski Oğuz-namelerin “okumak ve anlatmak” şeklinde söylenildiğini kaydeder (Jirmunskiy V. M., 1974: 616-617). Buna rağmen didaktik Oğuz-nameler yalnız sentaktik paralelizmler biçiminde oluşturulmaktadır. Didaktik Oğuz-namelerin sentaktik paralelizmler şeklinde oluşu onların kopuz eşliğinde söylendiğini göstermektedir. “Ata sözü” adlanan el-yazısında “Dede Korkut'a ait edilen sözler” alkış anlamındaki girişle başlar. Burada metnin müzik aletinin eşliğinde seslendirilmesi açıkça görülüyor:

Evvel sağlığa çalalum, sağlık gelsün,
Esenliğe çalalum, esenlik gelsün,
Devlete çalalum, devletinüz kayım olsun,
Dostluğa çalalum, düşmanınız nayım olsun,
Uğura çalalum, uğurunuz hayır olsun,
İşinüz, gücünüz dayım seyr olsun (Hacıyev T. İ., 1983: 84).

Belli olduğu üzere, çağdaş aşıklar, destanın ifasına üstat-nameyle başlarlar. Bu üstat-nameler Hakka kavuşmuş aşıkların öğüt verici şiirlerinden oluşmaktadır. Oğuz-namede de biz aynı durumla karşılaşıyoruz: meddah-ozan Dede Korkut Oğuz-namelerini söylemeden önce, ulu ozanı hatırlar ve onun kişiliğinden ve müdrik sözlerinden bahseder. “Dede Korkut” kitabının giriş kısmı anlatıcı ozanın ulu ozanı – Dede Korkut'u anma geleneğiyle bağlı olarak ortaya çıkmış. Böylece, “Ata sözü” adı alan öğüt içerikli Oğuz-namelerin Oğuzlar hakkında destanların anlatılmasına giriş niteliğinde kopuz eşliğinde okunduğunu ihtimal edebiliriz.

Atasözü Konulu Oğuz-Nameler ve Atasözü Türü

Halk bilimimizde bir tür adı olarak kullanılan atasözleri, halktan kaynaklanan folklor terimidir. Bu terim folklor geleneğinde farklı yapıya sahip paremleri ifade eder. Bunun aksine olarak halkbilimde atasözü terimi belli bir yapıya sahip olan ve özellikleri farklılık arz eden paremlere ait edilir (Permyakov, 1988: 13-18). Biz formalite bakımından ritimli-sentaktik paralelizmler şeklinde kurulan ve içerik bakımından özlü sözler, değerlendirmeler, nasihatler, takdirler ve öngörülerden oluşan ozan ozmaklarının atasözü adlandırılmasının sözlü gelenekten kaynaklandığını biliyoruz. Bu tip metinlerde bunların Ataa ait olması hakkında imalar bulunmaktadır. Örneğin, “Dede Korkut” destanlarının mukaddeme kısmındaki soylamalar ve “Ata sözü”ndeki örneklerin bir kısmı Dede Korkut'a ait edilir. Ayrıca “Atasözünde olan bir ozmak “Atam” dilinden söylenir: “Atam sözü Kuran'a girmez”... Bir ozmak ise “Oğuz Ata”nın dilinden söylenir (Hacıyev, 86, 87). Görüldüğü gibi bu ozmaklar tabir yerindeyse Atam sözü olarak söylenmiş ve icra edilmiştir. Demek, Dits'in yayınlattığı el yazmasının üzerindeki “Ata sözü” ifadesi geleneklerden kaynaklanıyor.

Atasözü konulu Oğuz-nameler, hem geleneksel, hem de bilimsel anlamda kullandığımız atasözlerinden farklıdır. Ozmağın parçaları janr olarak atasözlerinden ve aforizmlerden oluşsa bile diğer Oğuz-nameler gibi ozmağın-ritimli sentaktik paralelizmin kurallarına tabi olur. Diğer şiirsel usulleri bir tarafa bırakalım, ozmak biçiminde olan atasözleri ritim, sentaktik paralelizm ve değişik biçimlerde kendini gösteren redif gibi alametlerin taşıyıcısıdır. Bununla birlikte atasözü içerikli Oğuz-name, tamamen bir başka usulle de yapılabilir. Bu zaman ozmağın öğeleri arasında paremlere rastlanmamaktadır. Örneğin, “Ata Sözleri”nde Dede Korkut dilinden söylenen bir ozmakta gelecekte kültürel değerlerin kaybolacağı belirtiliyor:

Eğrice, büğrüce ağac-uğac olmaya, saban ola,
Çoluk-çulak kalmaya, çoban ola,
Kavukca, savukca ağac kalmaya, boyunduruğ ola,
At, eşek kalmaya, öküz ola,
Dere-tepe kalmaya, tarla ola,
Tana-dolabı kalmaya, güvlek ola,
Ulu-kiçi kalmaya, mülük ola,
Yigitler, kocalar, avratlar gibi çavlağı yüzlük ola,
Kimsenün kimse yanında ödünçden, görüncden haceti bitmeye ...
Atai turırken oğullar söyleye,
Analar turırken kızlar buyruğ eyleye.

Bu şekilde sayılan öğeler her defasında aşağıdaki şekilde tamamlanıyor:

Ol günleri görmeden söyledüm men Dede Korkut.
Gormişçe inanun mene, Oğuz kovmi derler.
Ol günlere gomağil,
Menim canım alğıl,
Kadir Tanrum! (Hacıyev, 1983: 83-84)

Bu Oğuz-name'de öğelerin sayısı değişik olan 6 bu tip zincir bulunmaktadır ve bunların her biri belirtilen sonlukla tamamlanıyor. Metinde Oğuz bilgini Dede Korkut gelecekte kültürel değerlerin mahvolacağını bildiriyor ve o günleri görmemek için Tanrıdan ölüm diliyor. Bu fikir, ozmağın şiiriyatına uygun şekilde ve paremiyoloji olmayan usulle sunuluyor. Bu yüzden de “Ata sözleri” adıyla sunulan örnekleri, bunun bilimsel anlamına (janr olarak) uygun şekilde değil, leksik anlamına uygun olarak “Atam nasihatleri, kelimaları, buyrukları” şeklinde anlamak gerekir.

Atasözü İçerikli Oğuz-nameler ve “Emsal-i Muhammed Ali”

Oğuz-nameler'de tiradlarda bir araya gelen ritimli sentaktik paralelizmler şeklinde gördüğümüz atasözleri “Emsal-i Muhammed Ali”de bunun düzenlenme ilkesine uygun şekilde (Arap alfabesi sırasıyla) sunulur. Örneğin, “Ata sözü”nde (varyantı “Dede Korkut” destanlarının mukaddemesinde) tiradda bir araya gelen sentaktik paralelizmin öğeleri parçalanarak ögenin ilk kelimesinin baş harfine göre veriliyor. Aynı harfle başlayan öğeler ise özel işaretlerle birbirinden ayrılıyor. Örneğin, “Allah, Allah demeyince işler onmaz”, “Kadir Tanrı vermeyince er bayımaz”, “Kara eşeğe yular ursan katır olmaz”, “Karavaşa ton geyürsen, kadın olmaz”, “Dölengice künde taksan, toğan olmaz”, “Güyeğü oğul olmaz”, “Kül tepecik olmaz” gibi paremiler, belirtilen kaynaklarda tiradın unsurları olarak ortaya çıkıyor. “Emsal-i Muhammed Ali” derlemesinde ise elif, dal, kaf harfleri altında sunulmuştur (Oğuz-name, 1987: 19, 106, 145, 149, 169). Yine de “Ata sözü”nde karşılaştığımız bir tiradın varyantı “Emsal-i Muhammed Ali”de elif işareti altında ve sırayla sunulsa da, işaretle birbirinden ayrı belirtilmiştir.

1) Atam sözi Kur'ana girmez, amma Kur'an yanınca yalın-yalın yalışur.

2) Ata sözün dutmıyan yabana atılır.

3) Ata ayıtmış: “Hak Teala Müslümanları gurbette hastalıktan ve yiğitlikte ölümünden ve pirlikte yoksulluktan saklasın”.

4) Ata: “Babam öldi, iş başına düşmüş” demişler; “anam öldi, öksüz olmuşsan” demişler; “Oğlum öldi, yüregine ok tokunmuş” demişler; amma “kızım öldi, harçdan kurtulmuşsan” demişler; “avratım öldi, döşegin yenilenmiş” demişler.

5) Ata “At kaldı” demişler, “kolaydı ola” demişler. “At uçdu” demişler, “turıydı

ola” demişler. “Er kaldı” demişler, “tul avrat oğlydı ola” demişler. Ata “düşman geldi” demişler, “al atlu alında sagaru kılınclaşsun” demiş (Oğuz-name, 1987: 18).

“Emsal-i Muhammed Ali”de yukarıda belirtildiği şekilde verilen metin “Atasözünde tek tirad halindedir. Bu tiradın bazı unsurları “Emsal-i Muhammed Ali”de bulunmamaktadır. Örneğin, “Ata sözünü tutmayan yabana atılır, Ahirette tamu ehline katılır” paralelizminin ikinci unsuru ve “Karındaşım öldi” ..., “Konşum öldi” ..., “Hısımım, kavmum öldi” ifadeleriyle başlayan unsurlara burada rastlamıyoruz. Bunun aksine olarak (3) rakamıyla işaretlediğimiz alkış ve (5) rakamıyla işaretlediğimiz parçanın ilk unsuru (“Ata”, “At kaldı” demişler...) “Ata sözü”ndeki tiradda bulunmamaktadır”.

Yukarıda “Atasözü” adlandırılan el-yazısında manevi değerlerin gelecekte mahvolacağı hakkında Dede Korkut dilinden söylenen Oğuz-name'ye değindik. Bu Oğuz-name'nin 15 unsurundan oluşan bir tiradın 5 unsuruna “Emsal-i Muhammed Ali” derlemesinde de rastlıyoruz:

Ahır zamanda egri ağac kalmaya, saban ola; tana-tolubı kalmaya, öküz ola; dere-depe kalmaya, tarla ola (Oğuz-name, 1987: 32).

Ahır zamanda Ata dururken oğullar söyleye, analar dururken kızlar söyleye (Oğuz-name, 1987: 32).

Bu parçaların sözü edilen tiradın varyantından fark edilmesi şüphe götürmemektedir. Müstensih el yazmasının düzenlenme ilkesine sadık kalarak tiradın çeşitli unsurlarını kendi zevkine uygun şekilde seçerek metni düzenlemiştir.

Yukarıdaki örnekler dışında “Emsal-i Muhammed Ali”de karşılaştığımız çok sayıda ozmak parçaları ileri sürülen kanaati güçlendirmektedir. Bu parçalar yukarıdaki örneklerde olduğu gibi tiradlardan koparılmıştır. Örneğin:

At düşürdüğü zaman timar gerektir.

Köşek düşürdüğü vakit timar gerektir.

Eşek düşürdüğü vakit kazma gerektir (Oğuz-name, 1987: 26).

Öküz boynuzlu inek sütsüz olur.

İnek boynuzlu öküz güçsüz olur (Oğuz-name, 1987: 28).

Işıklarla irişenin adıyla sanı yeter; danışmendlerle irişenin dini ile imanı yeter; beglerle irişenin başıyla malı yeter (Oğuz-name, 1987: 51).

Sevgil seni seveni, iki dişlü karısa,

Sevme seni sevmeyeni, gökden enen hurise (Oğuz-name, 1987: 117).

Kölen yoğ ise, güyeğün de mi yok?

Güyeğün yoğ ise, kopegin de mi yok?

Köpegin yoğ ise, şagirdin de mi yok! (Oğuz-name, 1987: 157).

Kişi görmedügin görse, aklı sevinür, geymedügin geysel, teni sevinür, yemedügin yese, nefsi sevinür (Oğuz-name, 1987: 160).

Kebap tuzlu gerek, tuzsuz gerekmez!

Güzel yüzlü gerek, yüzüz gerekmez!

Ulular uslu gerek, ussuz gerekmez!

Sular buzlu gerek, buzsuz gerekmez!

Güzel benlü gerek, bensiz gerekmez!

Yiğit donlu gerek, donsuz gerekmez! (Oğuz-name, 1987: 172).

Bu tip örneklerin sayısını yeterince çoğaltabiliriz. Ne yazık ki, bu ozmak parçalarını “Atasözündeki ozmaklarla karşılaştırma imkanına sahip değiliz. Bilindiği gibi bu kaynak bugüne kadar yayınlanmamıştır. Biz, yalnızca Dits'in yayınlattığı 400 örneğin O.Ş. Gökyay tarafından verilen kısmını biliyoruz. Şunu belirtelim ki, yukarıda belirttiğimiz ozmak parçalarının Atasözünde yer alabileceği muhtemeldir.

“Emsal-i Muhammed Ali” derlemesinde tiradların parçalanarak yayılmasından bahsederken bir hususa da değinmek isterdik. “Dede Korkut” destanlarının mukaddemesinde ve Topkapı Oğuz-namesi'nde “bilür” redifli bir tirad bulunmaktadır. Bu tirad, sözü edilen kaynaklarda varyantlıdır. Bunun bir unsuru mukaddemede “Gittikçe yerin otlakların keyik bilür” şeklindedir (Kitabi-Dede Qorqud, 1988: 32). Topkapı Oğuz-namesi'nde ise bu unsurun “Gen yerler otlağın keyik bilür” varyantıyla karşılaşırız (Hacıyev, 1983: 77). “Emsal-i Muhammed Ali”de bunun iki varyantını görüyoruz: “Issız yerleri keyikler bilür”, “Ulu-ulu tağları keyikler bilür” (Oğuz-name, 1987: 31, 32). Bu unsurun iki varyantının kullanılması “Emsal-i Muhammed Ali”

katibinin iki farklı icranın ürünü olan kaynaktan yararlanmasıyla ilgili olabilir. Ancak sözü edilen unsurun burada kullanılması bizi tamamen bir başka açıdan ilgilendiriyor. Derlemede sık sık karşılaştığımız “bilür” kelimesiyle tamamlanan paremler dikkat çekiyor ve bunların tiradın unsurları olması akla geliyor. “Bilür” kelimesiyle biten paremlere tiradın redifi gibi baksak, aşağıdaki manzarayla karşılaşılabiriz:

Uzağ-uzağ yer salımın yollar bilür (30).

İş kolayın issi bilür, anıncün assı bulur (40).

Şeker dadın yeyen bilür (120).

Yer kolayın yerlü bilür (202).

Derlemede “bilür” kelimesiyle biten çok sayıda paremler bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğunda ritim bozulduğu için yukarıdaki sıraya almadık. Örneğin, “Yerin alçağın su bilür” (Oğuz-name, 1987: 201) pareminde ilk kelimenin durum ekini atsak, ritm geri gelir. Bu tip tashihler katip tarafından da yapılabilirdi.

“Dede Korkut” destanlarının mukaddemesinde kullanılan “yeğ” redifli tirad da ele aldığımız konu bakımından çok ilginçtir. “Emsal-i Muhammed Ali”de sonu “yeğdir” şeklinde biten ve ritmin korunduğu çok sayıda paremi mevcuttur. “Yeğdir” kelimesindeki -dir yüklem ekini katip ilavesi olarak kabul edip metinden çıkarsak, o zaman aşağıdaki manzara karşımıza çıkar:

Oğlı-kızı olmaz avrattan eski hasır yeğ (20).

Nakese el açmaktan ac olmak yeğ (49).

Bir selam-eleykten bir eleyke-es selam yeğ (69).

Bir karga ötmekten bir şahin ötdüğü yeğ (70).

Bir haramdan bir helal yeğ (73).

Bir tanıktan bir ikrar yeğ (73).

Bin yıl yerde yatmaktan bir kez peygambere salavat getirmek yeğ (82).

Haramzade oğuldan helal-zade kul yeğ (93) vb.

“Emsal-i Muhammed Ali” yazarı hazırladığı el yazmasını “Oğuz-name” adlandırıyor, bizim yukarıdaki paremleri tiradın unsurları olarak nitelendirmekten başka çaremiz kalmıyor. Şunu hemen belirtelim ki, “Emsal-i Muhammed Ali”nin bu açıdan araştırılması ilginç sonuçlara götürebilirdi. Bundan başka el yazmasındaki paremlerin ozmak (ritimli sentaktik paralelizm) açısından incelenmesi ve burada da

bunların el yazmasında belirtilmesi prensiplerinin somut hale getirilmesi, varyantlı premilerin belirlenmesi ve bu bağlamda el yazmasının sözlü ve yazılı kaynaklarının değerlendirilmesi ve katip tashisleri meselesi gelecek araştırmaların konusudur.

“Emsal-i Muhammed Ali”nin Kaynağı Meselesi

“Emsal-i Muhammed Ali”, doğrudan doğruya sözlü icradan yazıya aktarılmış bir metin değildir. El yazması, sözlü icradan yazıya aktarılmış ozmaklar esas alınarak hazırlanmıştır. İster istemez karşımıza şöyle bir soru çıkıyor: “Dede Korkut” destanının mukaddemesinde ve Atasözlerinde yer alan atasözü konulu ozmakları “Emsal-i Muhammed Ali”nin yazılı kaynakları sırasına almak mümkün müdür?

“Allah Allah dimeyince işler onmaz” parçasıyla başlayan ozmak, hem “Dede Korkut” destanlarının mukaddemesinde, hem de “Atasözlerinde bulunmaktadır. Bu kaynaklarda ozmağın yeterince varyantlarda olduğunu görüyoruz. Ozmağın “mukaddeme” de yer alan çok sayıda unsurları “Ata sözü”nde, “Atasözü”nde geçen bazı unsurlar “mukaddeme”de yer almamaktadır. Bazı unsurlar ise varyantlaşmış haldedir. Örneğin, “Atasözü”nde “Gök yapağulu çemen güze kalmaz” unsuru, “mukaddeme”de “Yapağulu gökçe çemen güze kalmaz” veya “Atasözü”nde “Kar ne denli çok yağsa, yaza kalmaz” unsuru “mukaddeme”de “Yapa yapa karlar yağsa, yaza kalmaz” vb. şeklindedir (Hacıyev, 1983: 87; Kitabı-Dede Qorqud, 1988: 31). Bu tür farklılıklar, yalnızca folklor düzeyinde varyantlaşma şeklinde izah edilebilir. Bu, ozmağın ayrı ayrı ozanların dilinden yazıya alındığı anlamına gelmektedir. Bu gerçekten böyleyse, el yazmalarından birisinin bir başkası için kaynak olması imkânsızdır.

Sözü edilen ozmağın yedi unsuru, “Emsal-i Muhammed Ali” derlemesinde de yer almaktadır. Bu unsurlar yukarıda belirtildiği için bir daha tekrara ihtiyac duymuyoruz. Bunlar ozmağın Atasözündeki varyantına hemen hemen benzemektedir. Tek fark, “karavaş” kelimesinin “Ata sözü”nde “halayık”, “Tanrı” kelimesinin iyelik ekiyle “Tanrum”, -ince ekinin -incek vb. şeklinde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. “Emsal-i Muhammed Ali”nin bu açıdan mukaddemeye benzediğini hatırlamakta fayda vardır. Bir başka tabirle mukaddemede olduğu gibi burada da unsurların “karavaş” ve “Tanrı” şeklinde kullanılan varyantı yer almıştır. Biz, bu tip farklılıkları katip tashihi olarak nitelendirip sözü edilen unsurun “Atasözünden kaynaklandığını kabul etmeye hazırız. Ancak “Atasözlerinde kullanılan bir başka ozmağın varyantının “Emsal-i Muhammed Ali”de yer alması, bizi bu işten vazgeçmeye mecbur etti.

“Atasözlerinde “Bir at uçtu”, - demişler, “Al atdur ola”, demiş” örneği “Emsal-i Muhammed Ali”de “At uçdı” demişler, “Turiydi ola” demişler” şeklindedir (Hacıyev, 1983: 87; Oğuz-name, 1987: 13). Görüldüğü gibi “al” ve “turi”, sözü metnin varyantları olarak kendisini gösteriyor veya “Ata sözü”nde bulunmayan “Ataa “at

kaldı”, demişler, “kolayda ola”, demişler” unsurunun katip tarafından eklenmesini düşünmek zordur. Ritimli sentaktik paralelizmin – ozmağın tüm şartlarına uyan bu unsurun ozan yaratıcılığının ürünü olması şüphelerine yol açacak bir husus görmemekteyiz. Bu tür varyant farklılıkları Dede Korkut dilinden söylenen ozmağın “Emsal-i Muhammed Ali”ye alınmış unsurlarında da kendini gösteriyor. Bu ozmağın bir başka kaynaktan aktarıldığını düşünerek “Atasözünün “Emsal-i Muhammed Ali”nin kaynaklarından biri olduğu ihtimal edilebilir. “Atasözünün tam şekilde yayınlanması, meseleye açıklık getirilmesine katkı sağlayabilirdi.

Benzer karşılaştırma, “Dede Korkut destanlarıyla Topkapı Oğuz-namesi ve “Emsal-i Muhammed Ali” arasında da yapılabilir. Yukarıda “bilür” redifli ozmağın “Dede Korkut” destanlarında ve Topkapı Oğuz- namesinde varyantlı olduğunu ve bunun bir unsurunun “Emsal-i Muhammed Ali”de iki varyantının yer aldığını belirttik. Bu varyantlardan hiçbirisi bunların sözü edilen kaynaklardaki varyantını tutmamaktadır. Burada “Emsal-i Muhammed Ali”de yer alan varyantların diğer kaynaklardan alındığı belli olur.

“Dede Korkut” destanlarının mukaddemesindeki atasözü konulu 4 ozmak, “Ata sözü” adlanan derlemedeki ozmaklar ve “Emsal-i Muhammed Ali”deki çok sayıda ozmak parçaları atasözü konulu çok sayıda Oğuz-nameler'in mevcut olduğunu göstermektedir. “Emsal-i Muhammed Ali”de yazıya alınan bu tip Oğuz-nameler esas alınarak hazırlanmıştır.

SONUÇ

1. Oğuz-namelerin şiirsel şeklinin ritimli sentaktik paralelizm – ozmak olmasının tespiti “Emsal-i Muhammed Ali” adlanan Oğuz-name yazısının nasıl tertip edildiğini ortaya çıkarmaktadır.
2. Bu yazı nüshası öğütleme içerikli Oğuz-namelere dayanılarak düzenlenmiş. Müstensih ozan dilinden yazıya aktarılan atasözü (öğütleme) içerikli Oğuz-namelerde ritimli sentaktik paralelizm öğelerini parçalayarak Arap alfabesine göre sıralamış ve yazma nüshayı bu şekilde düzenlemiştir.

KAYNAKÇA

1. ƏSGƏR Əfzələddin. (2003). "Ozmaq nəğməsi və poetik forması haqqında". "Dədə Qorqud" jurnalı, №1,
2. HACIYEV Tofiq, VƏLIYEV Kamil. (1983). Azərbaycan dili tarixi. Bakı: Maarif
3. ЖИРМУНСКИЙ Виктор Максимович. (1974). Тюркский героический эпос. Ленинград: Наука
4. Kitabı-Dədə Qorqud. (1988). Bakı: Yazıçı
5. КОРОГЛУ Халид. (1976). Огузский героический эпос. Москва: Наука
6. KÖPRÜLÜ Fuad. (1966). Edebiyat araştırmaları. Ankara: Türk Tarih Kurumu
7. MOLLAYEV Natan. (1974). Alishir Navoiy va xalk ijotiyoti. Toshkent: Adabiyot va Sanat Nashriyati
8. Oğuznamə. (1987). Bakı: Yazıçı
9. ПЕРМЯКОВ Григорий Львович (1988). Основы структурной паремиологии. Москва: Наука